

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟ «ΑΤΤΙΚΟ» ΜΟΥΣΕΙΟ

Αφιερώνεται στην μνήμη των «εργατών» της Αττικής Αρχαιολογίας Α. Milchhöffer, Βαλέριου Στάη, Αλεξάνδρου Φιλαδελφέως, Ν. Κυπαρίσση, John Young, Ν. Κοτζιά, Ι. Παπαδημητρίου, Σπ. Μαρινάτου, Δ. Θεοχάρη, Δ. Λαζαρίδη και του προσφάτως «αναχωρήσαντος» ευγενικού δασκάλου και ακούραστου περιπατητή της Αττικής Ευγένιου Vanderpool.*

Εδώ και ενάμιση αιώνα, δεκάδες επιφανείς εργάτες της αττικής αρχαιολογίας, αλλά και εκατοντάδες αφανείς, οι τεχνίτες των ανασκαφών και οι αρχαιοφύλακες, έχουν ερευνήσει πολλές αρχαίες θέσεις και έχουν περισυλλέξει σημαντικά ευρήματα. Δυστυχώς όμως η έλλειψη προσωπικού και οργάνωσης κατά τα δύσκολα χρόνια του νέου Ελληνικού κράτους και μέχρι την αναδιοργάνωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά το 1961, καθώς και η αδυναμία ευρείας ενημέρωσης του κοινού, είχαν ως αποτέλεσμα αμέτρητες αρχαιότητες, μερικές μοναδικές και ανεπανάληπτες, ή να καταστραφούν, ή να πάρουν τον δρόμο για τα ξένα μουσεία. Κούροι και Κόρες, μαρμάρινες στήλες, αγγεία και άλλες σπάνιες αρχαιότητες κοσμούν σήμερα τα μεγάλα μουσεία, του Μονάχου, του Βερολίνου, του Λονδίνου, της Νέας Υόρκης, του Παρισιού και δεκάδες άλλα μεγάλα και μικρότερα απανταχού της γης, καθώς και ιδιωτικές συλλογές, και αποτελούν πόλο έλξης χιλιάδων επισκεπτών.

Από τα ευρήματα των ανασκαφών στην περιοχή μας λίγα είναι εκτεθειμένα, τα περισσότερα φυλάσσονται στις αποθήκες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και των τοπικών μουσείων της Βραυρώνας, του Λαυρείου, του Μαραθώνα. Η αρχαιολογική μας όμως κληρο-

* Για το επιστημονικό έργο του Ευγένιου Vanderpool το σχετιζόμενο με την νοτιοανατολική Αττική, βλ. *Studies in Attic Epigraphy, History and Topography Presented to Eug. Vanderpool*, HESPERIA Supplement XIX, 1982, σελ. VII-XII.

νομιά δεν ανήκει μόνο στους ειδικούς, αλλά σε όλους, γιατί οι αρχαιότητες αποτελούν άριστο παιδευτικό μέσο. Προσφέρουν αισθητική αγωγή, αλλά κυρίως βοηθούν τα άτομα να αποκτήσουν αυτογνωσία ως δημιουργών Ιστορίας και Πολιτισμού. Οι ειδικοί επιστήμονες πρέπει να έχουν την αρμοδιότητα και την ευθύνη με κατάλληλους και επαγωγικούς τρόπους έκθεσης και υπομνηματισμού, να «καθοδηγούν» τους επισκέπτες των Μουσείων στην «επικοινωνία» τους με τα αρχαία¹.

Η μουσειακή πολιτική στην χώρα μας δυστυχώς δεν ευδοκίμει, κυρίως εξ αιτίας των πενιχρών κρατικών χρηματοδοτήσεων και του ολιγάριθμου επιστημονικού προσωπικού. Η δημιουργία ενός Μουσείου απαιτεί πολύχρονη εργασία πολλών επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων. Αφού πρώτα συλλάβουν την ιδέα του θα το σχεδιάσουν στα χαρτιά, μετά θα το ανεγείρουν και ακολούθως θα αναστήσουν στους χώρους του τους αρχαίους χρόνους. Όλες αυτές οι φάσεις εργασίας απαιτούν βαθειά επιστημονική γνώση, μεγάλο πνευματικό μόχθο και οξυμένα αισθητικά κριτήρια. Οι απαιτήσεις αυτές λειτουργούν συνήθως αποτρεπτικά και οι γραφειοκρατικές αγκυλώσεις μαζί με την μόνιμη οικονομική ανέχεια του Υπουργείου Πολιτισμού ακυρώνουν συχνά τις όποιες προσπάθειες τολμούν να ξεκινήσουν. Γι' αυτό δεν προχωρεί η ίδρυση νέων Μουσείων, αλλά ούτε και η ανανέωση των παλαιών.

Η νοτιοανατολική Αττική, ήταν πάντα τόπος ευνοημένος από την φύση, γι' αυτό η ζωή ευδοκίμησε εδώ τουλάχιστον από την Τελική Παλαιολιθική Περίοδο και ο πολιτισμός μεγαλούργησε. Τα λείψανα από τις χιλιάδες αυτά χρόνια βίου γεμίζουν την περιοχή από άκρη σε άκρη². Η Αττική είναι από τους πλουσιώτερους τόπους στην Ελλάδα από άποψη αρχαιολογική. Παρά τις καταστροφές και τις λεηλασίες ακόμη σώζονται πολυάριθμα αρχαία και τα συναντάμε σε κάθε βήμα μας.

Στο λεκανοπέδιο και την νοτιοανατολική Αττική υπάρχουν αρκετά μουσεία. Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο που φιλοξενεί σημαντικές αρχαιότητες όχι μόνο από την Αττική, αλλά και από όλη την Ελλάδα. Τα Μουσεία της Ακρόπολης και της Αρχαίας Αγοράς,

που στεγάζουν τα ευρήματα των συγκεκριμένων αρχαιολογικών χώρων. Έχει προγραμματισθεί η ίδρυση μουσείου που θα παρουσιάσει την ιστορική εξέλιξη των Αθηνών, και πριν λίγα χρόνια λειτούργησε το Μουσείο του Πειραιώς. Στην περιφέρεια υπάρχουν διάφορα τοπικά μουσεία που έχουν σχεδιασθεί για να στεγάσουν και προβάλουν τα ευρήματα των αντίστοιχων περιοχών: του Λαυρείου, της Βραώνας, του Μαραθώνα.

Από αυτά το Μουσείο Λαυρείου, εκτός από τα ευρήματα της περιοχής έχει προγραμματισθεί να παρουσιάσει και την ιστορία των αρχαίων μεταλλείων και τον τρόπο οργάνωσης της λειτουργίας τους. Το Μουσείο Βραυρώνος κατά κύριο λόγο παρουσιάζει τα ευρήματα του ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, αλλά και σημαντικά ευρήματα αρχαίων δήμων της περιοχής, από την Ανάβυσσο και την Μερέντα.

Τα μουσεία αυτά μας παρουσιάζουν μερικές μόνο πλευρές της αττικής ιστορίας και του πολιτισμού και είναι αισθητή η έλλειψη μιας συνολικής παρουσίασης του βίου στο Αστυ και την ύπαιθρο. Στο Μουσείο των Αθηνών τα πολυάριθμα ευρήματα και οι αποθησαυρισμένες γνώσεις δεκαετιών ερευνών θα βοηθήσουν να γίνει μια πλήρης παρουσίαση του βίου στο κλεινόν Άστυ, δημόσιου και ιδιωτικού. Απομένει όμως να παρουσιασθεί σε ένα νέο μουσείο και ο εκτός άστεως βίος, στις δεκάδες παράλιους, μεσόγειους και ορεινούς αρχαίους δήμους της υπαίθρου Αττικής. Τα πολυάριθμα ευρήματα είτε προέρχονται από τις ανασκαφές, είτε είναι τυχαία, θα βρουν εδώ την θέση τους και θα συνθέσουν την εικόνα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στην περιοχή ανά τους αιώνες.

Τα ευρήματα αυτά είναι τα εξής και με την πάροδο των ετών θα αυξάνονται.

Από την Προϊστορική Εποχή³, κυρίως την μακραίωνη Εποχή του Λίθου, υπάρχουν λίγα αλλά σημαντικά ευρήματα. Στα τέλη της Παλαιολιθικής Εποχής, πριν 40.000 χρόνια περίπου, χρονολογούνται λίγα λείψανα από την σπηλιά του Κίτσου στο Λαύρειο. Στην επόμενη, την Νεολιθική, χρονολογούνται ευρήματα από τους προϊστορικούς οικισμούς στην Νέα Μάκρη, το Πούσι Καλογέρι (στην περιοχή του Μαρκοπούλου), το Κίτσι Κορωπιού, τον Θορικό και την Μακρόνησο, καθώς και από τα σπήλαια του Πανός στον Μαραθώνα

και του Κίτσου.

Η επόμενη φάση, η Εποχή των Μετάλλων, είναι μια φάση ακμής για την Αττική⁴, γεγονός που οφείλεται στην τεχνολογική εξέλιξη που προέκυψε με την χρήση των μετάλλων γενικότερα, στην επίκαιρη γεωγραφική της θέση, αλλά και στην ύπαρξη μεταλλευμάτων στην Λαυρεωτική. Επειδή βρίσκεται στο σταυροδρόμι των επικοινωνιών συμβάλλει δυναμικά στην διαμόρφωση του πολιτισμού της Εποχής του Χαλκού στην περιοχή της Κεντρικής Ελλάδας και του Αιγαίου ιδιαίτερα κατά την Πρωτοελλαδική περίοδο (3η χιλιετία π.Χ.)⁵.

Από την εποχή αυτή υπάρχουν ευρήματα αρκετά και σημαντικά από τις ανασκαφές στους πρωτοελλαδικούς οικισμούς στον Μαραθώνα, την Νέα Μάκρη, την Ραφήνα, το Ασκηταριό, το Μαρκόπουλο, το Κίτσι και επιφανειακά ευρήματα από πολλές άλλες θέσεις που απλώς έχουν εντοπισθεί. Τα πολυπληθέστερα όμως και σημαντικότερα ευρήματα, που πλούτισαν τις γνώσεις μας για την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην περιοχή, προέρχονται από τον πρωτοελλαδικό οικισμό στο Κορωπί, που εντοπίστηκε το 1985 κατά την ανέγερση του Κέντρου Υγείας. Μέχρι σήμερα έχουν ερευνηθεί μικρό τμήμα στο βόρειο άκρο του οικισμού και πέντε μεγάλοι υπόγειοι λαξευτοί θάλαμοι (που ο μεγαλύτερος έχει διαστάσεις 10Χ6, 50Χ3 μ.), οι οποίοι βρέθηκαν στον χώρο όπου έγινε το νέο κτίριο. Αποκαλύφθηκε δρόμος πλάτους 2.50 μ. στρωμένος με επάλληλες οδοστρώσεις και λείψανα σπιτιών, σε ένα από τα οποία αποκαλύφθηκε εστία και πηγάδι. Για την χρήση των θαλάμων δεν έχουμε σαφείς ενδείξεις, πιθανότερο όμως φαίνεται ότι χρησίμευαν ως αποθήκες κοινοτικές ή μιας μικρότερης κοινωνικής ομάδας⁶. Τα ευρήματα από τον οικισμό του Κορωπιού μπορούν να συνθέσουν μια πλήρη εικόνα της ζωής και του πολιτισμού στην περιοχή μας κατά την Πρωτοελλαδική Περίοδο.

Η επόμενη πολιτιστική φάση, η Μεσοελλαδική Περίοδος, δεν είναι φάση ιδιαίτερης ανάπτυξης για την νοτιοανατολική Αττική. Τα σημαντικότερα ευρήματα προέρχονται από τους ταφικούς τύμβους του Μαραθώνα και είναι εκτεθειμένα στο εκεί μουσείο, υπάρχουν όμως λίγα αλλά χαρακτηριστικά από τους μεσοελλαδικούς οικισμούς της Βραύνας και του Θορικού, κυρίως κεραμική. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μικροί οικισμοί, στο Βελατούρι Κερατέας, τον Ά-

γιο Νικόλαο Αναβύσσου και το Κίτσι Κορωπίου.

Μεγάλη ακμή χαρακτηρίζει την περιοχή μας κατά την Μυκηναϊκή περίοδο (1600-1100 π.Χ. περίπου)⁷. Έχουν ερευνηθεί θολωτοί τάφοι, στον Θορικό και τον Μαραθώνα, μεγάλα ή μικρότερα νεκροταφεία θαλαμοειδών τάφων, στην Περατή, το Λαπούτσι Βραώνας και το Λιγόρι Μαρκοπούλου, το Βουρβάτσι και τον Χριστό Κορωπίου, τα Σπάτα και άλλες θέσεις. Μεγάλοι οικισμοί είναι του Θορικού και της Βραώνας που χρονολογούνται ήδη από τις πρώιμες φάσεις της μυκηναϊκής εποχής, ενώ υπάρχουν και μικρότεροι στην Ραφήνα, στο Κίτσι και τον Χριστό Κορωπίου. Τα ευρήματα από τους τάφους και άφθονα είναι και καλά διατηρημένα και μπορούν να μας πληροφορήσουν όχι μόνο για τα ταφικά έθιμα της εποχής, αλλά και εν μέρει και για τον τρόπο διαβίωσης των κατοίκων.

Η εποχή των Ιστορικών Χρόνων, που ακολουθεί, αντιπροσωπεύεται από πλήθος ευρημάτων, πολλά από τα οποία είναι μεγάλα έργα, μοναδικά αριστουργήματα της παγκόσμιας Ιστορίας της Τέχνης⁸.

Η πρώτη φάση, η Γεωμετρική Περίοδος (1100-700 π.Χ.), είναι σημαντική και την γνωρίζουμε κυρίως από τάφους. Ταφικοί τύμβοι στην περιοχή των Σπátων και της Αναβύσσου, οργανωμένα νεκροταφεία στον Θορικό, την Μερέντα, τον Άγιο Παντελεήμονα Αναβύσσου και τον Μαραθώνα έχουν αποδώσει πλούσιο υλικό, μέρος του οποίου εκτίθεται στο Μουσείο Βραυρώνος. Σημαντικά παρ' ότι αποσπασματικά είναι τα στοιχεία για την απαρχή λατρείας σε διάφορες θέσεις της νοτιοανατολικής Αττικής, που πολλές από αυτές εξελίχθηκαν σε επίσημα μεγάλα ιερά: στο Σούνιο, την Βραώνα, την Λούτσα, τις Πρασιές⁹. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν λείψανα λατρείας που έχουν βρεθεί στις κορυφές βουνών της περιοχής και χρονολογούνται στην τελευταία φάση αυτής της περιόδου: στον Υμηττό, το Πανί, την Μερέντα, την Χάβωση (πάνω από τον κόλπο του Πόρτο Ράφτη).

Από τις αρχές της επόμενης περιόδου, της αρχαϊκής, αρχίζει η μεγάλη ακμή της Αττικής και του αθηναϊκού κράτους γενικότερα. Η περιοχή κατοικείται και καλλιεργείται απ' άκρη σε άκρη. Οικισμοί και αγροικίες περιβάλλονται από εκτεταμένα νεκροταφεία και τύμβους, που στολίζονταν με μοναδικά έργα τέχνης, και συνδέονται μεταξύ τους με πυκνό οδικό δίκτυο. Συστηματική έρευνα έχει γίνει εκτός από τα μεγάλα ιερά του Σουνίου, της Βραυρώνος και της Λού-

τσας, στον Θορικό, σε τύμβους και νεκροταφεία της Αναβύσσου, της Μερέντας και των Σπάτων. Πανέμορφα αγάλματα, Κούροι και Κόρες, επιτάφιας στήλης, επιγραφές, αγγεία είναι τα σημαντικότερα ευρήματα. Οι νικηφόροι περσικοί πόλεμοι σηματοδοτούν το τέλος της δυναμικής αυτής εποχής και την αρχή της κλασικής, κατά την οποία οι θεσμοί που καθόριζαν την λειτουργία της αθηναϊκής κοινωνίας τελειοποιήθηκαν και αποτέλεσαν παγκόσμιο πρότυπο και η τέχνη έφθασε στην υψίστη τελειότητά της.

Από την κλασική εποχή τα λείψανα είναι αναρίθμητα: οικισμοί, νεκροταφεία, οχυρά, αγροτικά ιερά, δρόμοι, υδραγωγεία και υδρευτικά φρέατα, λιμενικές εγκαταστάσεις και μεταλλεία μαρτυρούν για μια δραστήρια, καλά οργανωμένη κοινωνία. Η αναδιοργάνωση του πολιτικού συστήματος του αθηναϊκού κράτους και η εγκαθίδρυση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας από τον Κλεισθένη οδήγησε στην δραστηριοποίηση και την συμμετοχή στα κοινά της «πόλης» κάθε αθηναίου πολίτη, αξιοποίησε κάθε δυναμικό στοιχείο και ανέδειξε το Αθηναϊκό Κράτος σε ηγεμονική δύναμη και τον πολιτισμό της Αθήνας σε αξεπέραστο πρότυπο ανά τους αιώνες. Στην ύπαιθρο Αττική η ζωή συνεχίζεται δραστήρια, οι δεκάδες αρχαίοι δήμοι¹⁰ παίζουν ρόλο ισάξιο με τους δήμους του Αστεως. Τα μεγάλα κρατικά ιερά του Σουνίου, της Βραυρώνος, της Λούτσας φθάνουν στο ύψιστο σημείο της ακμής τους. Τα μεταλλεία του Λαυρείου είναι ένα τεράστιο εργοτάξιο, όπου εργάζονται δεκάδες χιλιάδες δούλων, αλλά και αθηναίοι πολίτες, το οποίο λειτουργεί κάτω από την άμεση εποπτεία και τον έλεγχο της Πολιτείας αποφέροντας στο δημόσιο ταμείο τεράστια κέρδη¹¹. Τα ευρήματα από την κλασική εποχή αριθμούνται σε χιλιάδες: αγάλματα, αγγεία, επιγραφές, νομίσματα, από τα οποία τα περισσότερα περιμένουν να δουν το φως της έκθεσης, για να μας πληροφορήσουν για το πολιτικό και το διοικητικό σύστημα του αθηναϊκού κράτους, τους κοινωνικούς θεσμούς και τις θρησκευτικές δοξασίες, την οικονομία και την τεχνολογία, αλλά και την πνευματική ζωή και την Τέχνη.

Με την αυγή της νέας περιόδου της Ελληνιστικής, όταν ο ελληνικός πολιτισμός έχει διαδοθεί από τον Μέγα Αλέξανδρο μέχρι τα βάθη της Ασίας, στην μητρόπολή του έχει αρχίσει η κάμψη. Στην Αττική ο βίος συνεχίζει να είναι δραστήριος, οι θεσμοί όμως, κοινω-

νικοί και πολιτικοί, χαλαρώνουν, η ποιότητα του πολιτισμού και της τέχνης δεν φθάνει στο επίπεδο των κλασικών χρόνων. Τα αρχαία λείψανα συνεχίζουν να είναι πολυάριθμα, η αρχή όμως της παρακμής είναι εμφανής. Η αρχαία θρησκεία αρχίζει να χάνει πιστούς, που στρέφονται στις ανατολικές θρησκείες, και οι αρχαίοι Θεοί λατρεύονται μερικές φορές δίπλα-δίπλα με τους νέους. Η μεγάλη τέχνη σιγά-σιγά εκφυλλίζεται σε περιττή επιτήδευση. Η εκμετάλλευση των μεταλλείων του Λαυρείου ατονεί, για να διακοπεί τελικά, στερώντας το αθηναϊκό κράτος από μια μεγάλη πηγή πλούτου. Η έλευση λοιπόν των Ρωμαίων στα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα, βρίσκει την ελληνική κοινωνία και τα ελληνικά κράτη σε παρακμή. Αλλάζει η πολιτική και κοινωνική οργάνωση της Αθήνας, γεγονός που έχει επίπτωση στην οικονομική οργάνωση και τον πολιτισμό της Αττικής. Στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες στην ύπαιθρο κυριαρχούν τα μεγάλα αγροκτήματα (latifundia) των ρωμαίων αρχόντων, πολλοί από τους οποίους απέκτησαν φιλελληνική συνείδηση και ευεργέτησαν με μεγάλα έργα τους την Αθήνα. Ο πληθυσμός της υπαίθρου φαίνεται ότι αραιώνει, οι μεγάλοι οικισμοί αποδιοργανώνονται, τα μεταλλεία του Λαυρείου έχουν εγκαταλειφθεί οριστικά. Οι Θεοί του Ολύμπου και τα αρχαία ιερά έχουν χάσει την αίγλη τους, η νέα θρησκεία, ο Χριστιανισμός, έχει ήδη αρχίσει να ριζώνει στην περιοχή. Χριστιανικές κοινότητες αρχίζουν να αναπτύσσονται, ιεροί ναοί θεμελιώνονται δίπλα σε αρχαία ιερά ή πάνω σε αυτά αντιπαλεύοντας την αρχαία θρησκεία και αντικαθιστώντας τελικά τους αρχαίους θεούς με τους Αγίους της νέας θρησκείας. Στα τέλη ήδη της ρωμαϊκής εποχής πολλές παλαιοχριστιανικές βασιλικές, κτίρια μεγάλα και λαμπρά, ανιδρύονται σε πολλά σημεία της νοτιοανατολικής Αττικής: η βασιλική της Αμυγδαλέζας των Σπάτων, του Αγίου Αθανασίου της Παιανίας, της Αγίας Τριάδας στο Μαρκόπουλο, των Ταξιαρχών στα Καλύβια και του Λαυρεωτικού Ολύμπου¹², του Αγίου Κυπριανού στο Λαύρειο¹³, αποδείξεις για την ύπαρξη σημαντικών χριστιανικών κοινοτήτων στις πιο πάνω περιοχές.

Με το τέλος της ρωμαϊκής περιόδου τελειώνει το κεφάλαιο του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Μια νέα εποχή αρχίζει για την χριστιανική Ελλάδα και για τον πολιτισμό. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατά την χιλιετή ιστορία της γίνεται ιεραπόστολος της Ορθοδοξίας και

φορέας του ελληνικού πολιτισμού.

Στην νοτιοανατολική Αττική σώζονται αρκετά βυζαντινά θρησκευτικά μνημεία, η Αγία Τριάδα και ο Άγιος Νικόλαος της Παιανίας, η Μεταμόρφωση, ο Άγιος Λουκάς, ο Άγιος Νικόλαος, οι Ταξιάρχες και ο Άγιος Δημήτριος του Κορωπιού, η Παναγία της Μερέντας, η Παναγία του Βαραμπά, η Παναγία η Μεσοσπορίτισσα, ο Άγιος Πέτρος και οι Ταξιάρχες των Καλυβίων, ο Άγιος Γεώργιος του Κουβαρά, και η Αγία Κυριακή της Κερατέας, ενώ δεν έχουν εντοπισθεί λείψανα οικισμών, ίσως γιατί υπήρχαν στον ίδιο χώρο με τους σωζόμενους σήμερα. Για τον λόγο αυτό τα μόνα κινητά λείψανα της εποχής αυτής είναι εικόνες, νομίσματα και λίγα κεραμεικά.

Από το μικρό ενδιάμεσο διάστημα της Φραγκοκρατίας στην Αττική σώζονται μερικοί πύργοι, ο πύργος της Βραώνας που είναι και ο διατηρούμενος καλύτερα, της Ντάγλας στο Μαρκόπουλο, το Πυργάκι της Αναβύσσου. Μέχρι πριν λίγα χρόνια σωζόταν ένας ακόμη πύργος στην Φουβάγια Κορωπιού. Στην ίδια εποχή φαίνεται ότι ανήκει και το ερείπιο ναού στην Σιντερίνα κοντά στην Καμάριζα Λαυρείου. Κινητά ευρήματα δεν φαίνεται να εντοπίζονται άλλα εκτός από τα φράγκικα νομίσματα. Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης ότι στην περιοχή κυρίως της Αναβύσσου διατηρούνται μέχρι σήμερα τα ονόματα γεωκτημόνων: Φρατζέσκος, Μαλτέζος, Μάρκελλος, που πιθανώς εγκαταστάθηκαν εδώ κατά την εποχή της φραγκικής κυριαρχίας.

Στην ίδια εποχή χρονολογείται και ο αποικισμός των Μεσογείων από αλβανόφωνους πληθυσμούς, οι οποίοι ρίζωσαν και πρόκοψαν σε αυτόν τον τόπο.

Κατά την περίοδο μετά την Άλωση, το νότιο τμήμα της περιοχής, η Λαυρεωτική, ερημώνεται. Οι νοτιότεροι οικισμοί φαίνεται ότι είναι το Μεσοχώρι Αναβύσσου, όπου σώζονται αρκετά κτίρια, το Μητροπίση και το Μεσοχώρι Κερατέας. Στην υπόλοιπη ύπαιθρο παρατηρούμε λείψανα μεταβυζαντινών οικισμών σε μέρη απόμερα, σε πτυχώσεις των προπόδων των βουνών και των λόφων, στην Χαλιδού Παιανίας, τον Κουρσαλά και τα Λαμπρικά Κορωπιού, την Μεγάλη Αυλή Κερατέας, τον Όλυμπο Αναβύσσου. Για τους οικισμούς αυτούς μαρτυρούν όχι μόνο η αντίστοιχη κεραμική, αλλά και η ύπαρξη πολλών ξωκλησιών¹⁴, στην θέση των οικισμών και γύρω από αυτούς, όπου θα υπήρχαν τα οικογενειακά αγροκτήματα. Η επιλογή

προφυλαγμένων τόπων για εγκατάσταση επιβαλλόταν για προστασία από τις επιδρομές των πειρατών¹⁵. Αργότερα όμως οι πληθυσμοί μετακινούνται προς την πεδιάδα και στην προχωρημένη μεταβυζαντινή περίοδο οι περισσότεροι από τους σημερινούς οικισμούς υπάρχουν στην σημερινή τους θέση, όπως μαρτυρούν οι περιηγητές της εποχής. Σε μερικούς από αυτούς τους οικισμούς, στους παλαιότερους, σώζονται τα τελευταία δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής και σε μερικά σπίτια τα τελευταία απομεινάρια από τα παλιά νοικοκυριά.

Όλο το αρχαιολογικό υλικό που αναφέραμε, από τα βάθη της προϊστορίας μέχρι σήμερα, μπορεί να συνθέσει μια συναρπαστική εικόνα για την πορεία του ανθρώπου στα χώματά μας. Για την παρουσίαση αυτού του πολιτισμού όμως απαιτείται ένας χώρος που θα ικανοποιεί τις σύγχρονες απαιτήσεις, ένα μουσείο μεγάλο, ζωντανό, πολυδιάστατο, που θα είναι χώρος αισθητικής και ιστορικής αγωγής, αλλά και πολιτιστικής δραστηριότητας συγχρόνως. Η δημιουργία του νέου αυτού μουσείου, το οποίο θα πρέπει να ονομασθεί ΑΤΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ, αποτελεί σήμερα πλέον ανάγκη, όχι μόνο από άποψη επιστημονική, ή για να παράσχει αγωγή και παιδεία στον πολίτη, αλλά ακόμη για να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Το Αττικό Μουσείο μπορεί να αποτελέσει το κέντρο ενός δικτύου τουριστικού ενδιαφέροντος που θα περιλαμβάνει περισσότερους πόλους έλξεως. Αναλυτικότερα αυτοί μπορεί να είναι:

1) Τα υπάρχοντα *τοπικά αρχαιολογικά μουσεία* του ΜΑΡΑΘΩΝΑ, της ΒΡΑΥΡΩΝΟΣ και του ΛΑΥΡΕΙΟΥ, τα οποία δεν θα πρέπει να περιορισθούν στην γενική παρουσίαση αρχαιολογικών ευρημάτων από την περιοχή τους, αλλά να αποκτήσουν περισσότερο εξειδικευμένο χαρακτήρα. Π.χ.

Στο *Μουσείο του ΜΑΡΑΘΩΝΑ* εκτός από την παρουσίαση ευρημάτων της ευρύτερης περιοχής του, από το σπήλαιο του Πανός, το πρωτοελλαδικό νεκροταφείο στο Τσέπι, τους μεσοελλαδικούς τύμβους στον Βρανά, τον μυκηναϊκό θολωτό τάφο, τα γεωμετρικά νεκροτομεία, τους τύμβους των Αθηναίων και των Πλαταιέων, το ιερό της Ίσιδος και την έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού, θα πρέπει να γίνει με σχεδιαγράμματα και άλλο εποπτικό υλικό μια κατατοπιστική παρου-

σίαση της ιστορικής μάχης του Μαραθώνα.

Το *Μουσείο της ΒΡΑΥΡΩΝΟΣ*, το οποίο ιδρύθηκε για να παρουσιάσει τα ευρήματα από το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, μπορεί να εξελιχθεί σε χώρο παρουσίασης των ευρημάτων και από τα άλλα δύο επίσημα ιερά που υπήρχαν στις ανατολικές ακτές της Αττικής, της Ταυροπόλου Αρτέμιδος στην Λούτσα και του Δηλίου Απόλλωνος στις Πρασιές, στα οποία η έρευνα πρέπει να συστηματοποιηθεί στο εγγύς μέλλον, καθώς και όσων ευρημάτων προέρχονται από την γύρω περιοχή, από την προϊστορική ακρόπολη, το μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Λαπούτσι και την παλαιοχριστιανική βασιλική. Μια λεπτομερής παρουσίαση της εξέλιξης των ιερών αυτών με σχεδιαγράμματα, εικόνες και ομοιώματα, καθώς και η παράθεση τεκμηρίων για την επίσημη και λαϊκή λατρεία που ασκούνταν εδώ (επιγραφές, αναθήματα επίσημα ή απλών ανθρώπων), παράθεση αρχαίων κειμένων που αναφέρονται στα ιερά αυτά, μπορεί να προσδώσει στο μουσείο ένα χαρακτηριστικό μοναδικό και να ελκύσει το ενδιαφέρον του κοινού που τώρα είναι πολύ μικρό.

Στο *Μουσείο του ΛΑΥΡΕΙΟΥ*, το οποίο δεν έχει λειτουργήσει ακόμη, εκτός από την παρουσίαση ευρημάτων της περιοχής, της σπηλιάς του Κίτσου, του Σουνίου και του Θορικού, ιδιαίτερο βάρος θα πρέπει να δοθεί στην παρουσίαση της ιστορίας και της εξέλιξης των αρχαίων μεταλλείων της Λαυρεωτικής, της κρατικής και της ιδιωτικής οργάνωσης της εκμετάλλευσής τους, της μεταλλευτικής και μεταλλουργικής τεχνολογίας που χρησιμοποιήθηκε, αλλά και του βίου των χιλιάδων δούλων, καθώς και των πολιτών που εργάστηκαν σε αυτά¹⁶.

2) Μερικά ακόμη μουσεία λαογραφικού ή ειδικού ενδιαφέροντος που θα έχουν σχέση με δραστηριότητες που αναπτύσσονται στην περιοχή από αρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερα.

Στα Μεσόγεια υπάρχει μακρότατη παράδοση στην καλλιέργεια του αμπελιού κυρίως στο βόρειο μέρος τους και της ελιάς στο νότιο, όπου ακόμη διασώζονται ελαιώνες με παμπάλαια ελαιόδενδρα, πραγματικά μνημεία της φύσης. Σε αυτές τις περιοχές, το Μαρκόπουλο ή τα Σπάτα, την Κερατέα ή τα Καλύβια μπορούν να ιδρυθούν ένα ΜΟΥΣΕΙΟ ΟΙΝΟΥ και ένα ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΙΑΣ αντίστοιχα, όπου θα παρουσιάζονται η ιστορία της καλλιέργειάς τους και της παραγωγής

του προϊόντος μέχρι σήμερα, της αποθήκευσης και του εμπορίου του, συμπληρωμένη με σχετικές παραστάσεις και παραδομένα κείμενα αρχαία και νεότερα. Στην ίδια περιοχή έχει θέση και ένα μεγάλο ΛΑΦΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ, όπου θα παρουσιαστεί ο πλούσιος λαϊκός πολιτισμός της.

Στο Λαύρειο, όπου διασώζονται ακόμη μερικά βιομηχανικά κτίρια, μπορεί, εκτός από το ΟΡΥΚΤΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ που ήδη λειτουργεί, να γίνει ένα ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗΣ και ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ¹⁷.

3) Οι δεκάδες αξιόλογοι *αρχαιολογικοί χώροι*, οι οποίοι είναι σπαρμένοι στα βουνά, τις πεδιάδες και τα παράλια της νοτιοανατολικής Αττικής, καλύπτουν όλες τις ιστορικές περιόδους. Εκτός από ενδιαφέροντες επιστημονικά είναι και θαυμάσιοι τόποι για αναψυχή και πρέπει να γίνουν επισκέψιμοι και να προστεθούν στους «επίσημους» χώρους, όπως είναι των μεσοελλαδικών τύμβων και του Τύμβου των μαραθωνομάχων στον Μαραθώνα, των ιερών της Βραυρωνίας και της Ταυροπόλου Αρτέμιδος στην Λούτσα, του Θορικού και του Σουνίου.

Οι χώροι αυτοί είναι: στον Μαραθώνα το ιερό της Ίσιδος και η έπαυλη του Ηρώδη του Αττικού, η θέση των ιερών στις κορυφές του Υμηττού, του Πάνειου και της Μερέντας, το οροπέδιο με τα ιερά του Ομβρίου Διός και του Απόλλωνος Προοπίου στον Προφήτη Ηλία Κορωπιού, το σπήλαιο των Νυμφών στον νότιο Υμηττό, το νεκροταφείο της Περατής και το φρούριο της Κορώνης στον Πόρτο Ράφτη, ο μοναδικός αρχαϊκός τύμβος του Κροίσου στην Φοινικιά, το γεωμετρικό νεκροταφείο της Αναβύσσου, ο τεράστιος αρχαιολογικός χώρος των μεταλλείων της Λαυρεωτικής, καθώς και οι βυζαντινές εκκλησίες, οι φράγκικοι πύργοι και τα μεταβυζαντινά εκκλησάκια.

Το σημείο αναφοράς όλων αυτών των θέσεων θα είναι το κεντρικό μουσείο, όπου θα οργανωθεί η μόνιμη έκθεση στην οποία θα παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη της περιοχής, αλλά κατά καιρούς και άλλες περιοδικές εκθέσεις. Για την καλύτερη εξυπηρέτηση των στόχων του μουσείου εκτός από τα ίδια τα αρχαία θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί πλούσιο εποπτικό υλικό. Είναι απαραίτητη η χρήση εικόνων, σχεδίων και ομοιωμάτων, η προβολή διαφανειών (slides) και βιντεοταινιών, ώστε να είναι πλήρης και κυρίως σαφής η εικόνα που

θα παρέχεται στον επισκέπτη με όλα τα κατάλοιπα του αρχαίου βίου άσημα και διάσημα¹⁸ σχετικά με όλες τις εκφάνσεις του βίου του ανθρώπου, τις δραστηριότητές του, αλλά και με το περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτός κινείται και δημιουργεί. Θα πρέπει δηλαδή να απεικονίζονται με σαφήνεια οι τρόποι οργάνωσης και οικοδόμησης του κατοικημένου χώρου και η ζωή μέσα σε αυτόν, η εργασία και η παραγωγή, η κοινωνική και η πολιτική οργάνωση, οι θεσμοί και τα έθιμα, οι θρησκευτικές δοξασίες και οι λατρείες, η παιδεία και η Τέχνη που αναπτύχθηκε κατά εποχή.

Το ΑΤΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ πρέπει να ιδρυθεί στα Μεσόγεια, που υπήρξαν ο χώρος όπου αναπτύχθηκε η μεγαλύτερη δραστηριότητα μετά το Άστυ, θα πρέπει να επιλεγεί μια θέση που θα διευκολύνει την πρόσβαση σε αυτό τόσο των κατοίκων της περιοχής, όσο και των επισκεπτών από το λεκανοπέδιο και των τουριστών. Η καλύτερη θέση φαίνεται ότι είναι η περιοχή στα νότια της Παιανίας ή τα βόρεια του Κορωπιού, όπου καταλήγουν ή διέρχονται δρόμοι (αυτοκινητόδρομοι, ή σιδηροδρομική γραμμή) που οδηγούν προς όλες τις κατευθύνσεις, την Αθήνα και το Σούνιο, την Βραυρώνα και τον Μαραθώνα, και κυρίως το αεροδρόμιο των Σπάτων, που σε λίγα χρόνια θα είναι η μεγαλύτερη πύλη εισόδου τουριστών στην χώρα μας. Θα υπάρξει λοιπόν η δυνατότητα το Αττικό Μουσείο να συγκεντρώνει ένα μεγάλο μέρος από τους διακινούμενους επισκέπτες, τους οποίους ακολούθως θα κατευθύνει προς τα τοπικά μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην αύξηση των εσόδων του Υπουργείου Πολιτισμού, αλλά και στην διακίνηση χρήματος στην ευρύτερη περιοχή. Η σημαντικότερη όμως προσφορά του μουσείου αυτού θα είναι ότι θα αποτελέσει ένα μεγάλο πνευματικό κέντρο, που με ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώσεις θα συμβάλει στην καλλιέργεια των κατοίκων των Μεσογείων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όλγα Κακαβογιάννη: Πρόταση για την οργάνωση ενός Μουσείου Ιστορίας μιας Πόλης. Εισήγηση στο Γ' Συνέδριο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων στους Δελφούς, Μάρτης 1984 (υπό δημοσίευση).
2. Μ. Πετροπουλάκου, Ε. Πεντάζος: Αττική Οικιστικά στοιχεία - Πρώτη Έκθεση, σειρά Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις, αριθ. 21, 1973.
3. Για την προϊστορική κατοίκηση στην νοτιοανατολική Αττική, βλ. R. Hope Simpson, O. J. T. P. Dickinson: A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age. T.I.: Mainland and the Islands, SIMA LII, 1979, F20-F53 (σελ. 207-219).
Όλγα Κακαβογιάννη: Η Προϊστορική Κατοίκηση στην νοτιοανατολική Αττική, Πρακτικά της Α' Επιστημ. Συνάντ. Νοτιοαν. Αττικής, 1985, σελ. 47-53.
4. R. Hope Simpson, O. J. T. P. Dickinson: όπ. π.
Ντ. Κόνσολα: Η Πρώιμη Αστικοποίηση στους Πρωτοελλαδικούς οικισμούς, 1984.
5. Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη: Οι έρευνες στον ΠΕ οικισμό στο Κορωπί Μεσογείων (Ανακοίνωση στο Intern. Conference: Wace and Blegen: Pottery as Evidence of Trade in the Aegean Bronze Age, 1939-1989, Αθήνα 2-3 Δεκεμβρίου 1989, υπό εκτύπωση).
6. Όλγα Κακαβογιάννη: Ο ΠΕ οικισμός στο Κορωπί και η μελέτη της ΠΕ Αττικής, Πρακτικά της Γ' Επιστ. Συνάντ. ΝΑ. Αττικής, Καλύβια, 1988, σελ. 328.
7. R. Hope Simpson: A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites, London, 1965, αριθ. 351, 357-379 (σελ. 103-109).
8. Μ. Πετροπουλάκου, Ε. Πεντάζος, όπ. π.
9. Στον Πρασά Πόρτο Πάφτη, πριν λίγα χρόνια εντοπίστηκε και άρχισε η έρευνα αρχαίου ιερού, το οποίο πρέπει να ταυτίζεται με το ιερό του Απόλλωνα που αναφέρει ο Πausanias στα Αττικά. Βλ. και Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη: Δύο νέα μνημεία υστεροαρχαϊκής πλαστικής από τις Πρασιές, στο Η. Kyrieleis (εκδ.), Archaische und Klassische Griechische Plastik, 1986, σελ. 171-175.

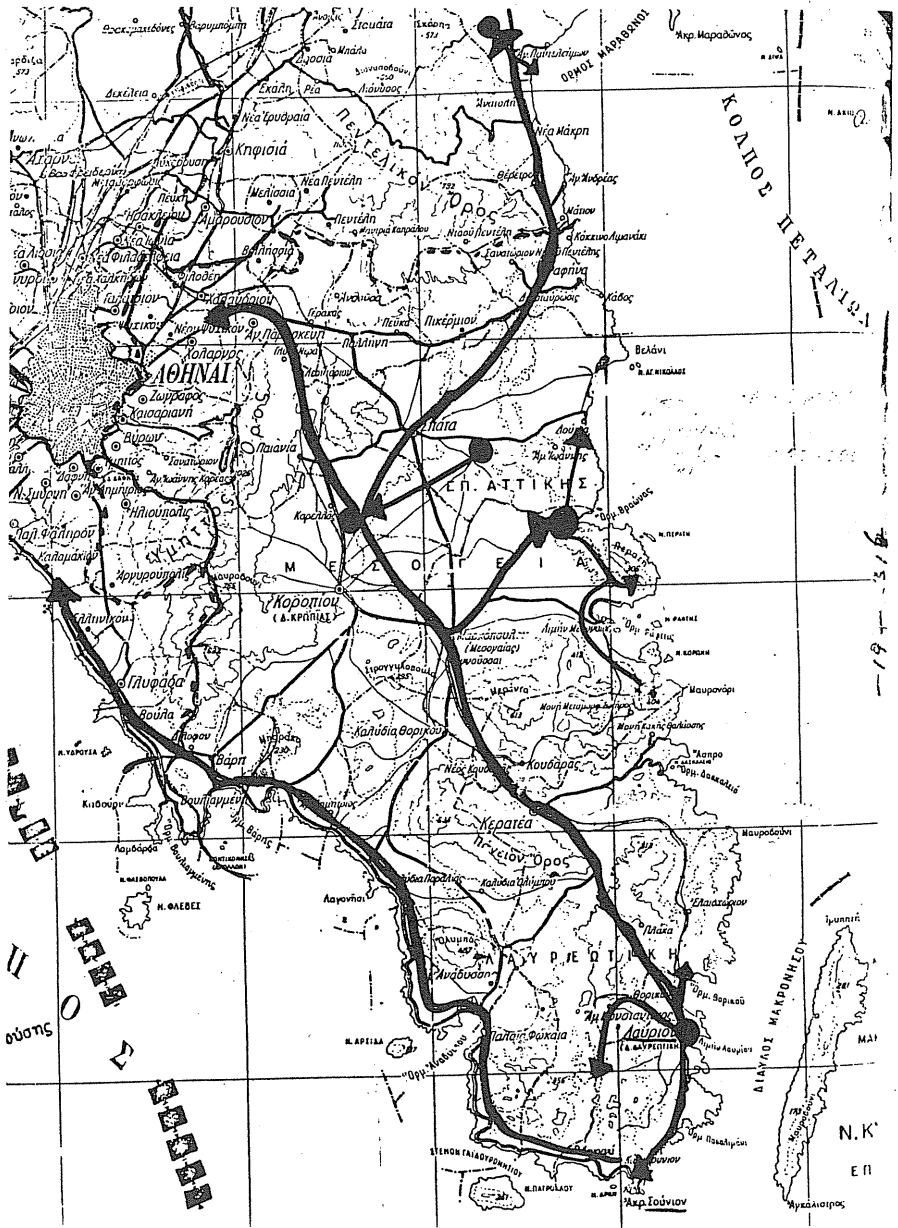
10. J. Traill: Demos and Trittys. Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica, 1986, ένθετος χάρτης.
11. Κ. Κονοφάγος: Το Αρχαίο Λαύρειο, 1980, σελ. 352 κεξ.
Ευάγγ. Κακαβογιάννης: Τα αρχαία μεταλλεία της Λαυρεωτικής. Το μεγαλύτερο βιομηχανικό - εργασιακό εγχείρημα στην αρχαία Ευρώπη, 1988, σελ. 43, 50.
12. Δ. Πάλλας: Η Παλαιοχριστιανική νοτιοανατολική Αττική, Πρακτικά της Β΄ Επιστ. Συνάντ. Νοτιαν. Αττικής, 1986, σελ. 43-67.
13. Ευάγγ. Κακαβογιάννης: Το τοπωνύμιο Κυπριανός του Λαυρείου, ΟΝΟΜΑΤΑ 12 (1988), σελ. 220.
14. Χ. Μπούρας: Εκκλησίες της Αττικής, 1969.
15. Μ. Δέδε-Μιχαήλ: Ληστεία και Πειρατεία στην Νοτιοανατολική Αττική Πρακτικά Γ΄ Επιστ. Συναντ. ΝΑ. Αττικής, σελ. 449-468.
16. Ευάγγ. Κακαβογιάννης: Το Ορυκτολογικό Μουσείο Λαυρείου, Πρακτικά Γ΄ Επιστ. Συνάντ., σελ. 362.
Του ιδίου: Το Μουσείο Λαυρείου, στον τόμο βλ. επόμενη ανακοίνωση.
17. Ευάγγ. Κακαβογιάννης: Το Ορυκτολογικό Μουσείο, όπ.π., σελ. 354 κεξ.
18. Τα διάσημα αυτά έργα κοσμούν είτε το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, είτε ξένα μουσεία και θα πρέπει να απεικονίζονται εδώ. Πρόκειται για τους Κούρους της Κερατέας, της Βολομάνδρας, της Μερέντας, τον Κροίσο, τον Αριστόδικο, την Κόρη Φρασίκλεια από την Μερέντα, όλα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Κι ακόμη την Θεά του Βερολίνου από την περιοχή της Κερατέας, τον Κούρο της Νέας Υόρκης, στήλες αρχαϊκές και κλασσικές και επιγραφές.

*Summary***A PROPOSAL FOR THE «ATTIC» MUSEUM**

The paper presents a brief review of archaeological research in Southeast Attica and comments on the adequacy of the existing museums. On account of the major importance of the region and the wealth of finds it has produced, most of which remain in storerooms, the creation of a large general museum, to be known as the «Attic» Museum and the parallel specialization of existing local museums is imperative. It is envisaged that the «Attic» Museum would present the life and culture of rural Attica, and would complement the Museum of Athens, which would present the life and culture of the city (Asty).

In addition to its archaeological importance, such a Museum would be a focus of intellectual activity, as well as contributing to the economic development of the area.

OLGA KAKAVOYANNI



ΧΑΡΤΗΣ 1
 Νοτιοανατολική Αττική: Μουσεία και επισκέψιμοι αρχαιολογικοί χώροι.